

Orlando Figes, *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei*, Iași, Editura Polirom, 2018, 540 p.

DOI: 10.2478/amsh-2022-0027

Lucrarea *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei* este o cuprinzătoare istorie culturală a Rusiei, țesută din povești și personaje extraordinare, care acoperă o perioadă ce se întinde de la construirea Sankt-Petersburgului, sub domnia lui Petru cel Mare, și până în anii regimului sovietic.

Orlando Figes abordează domenii dintre cele mai diverse, de la arta populară până la ritualurile magice ale șamanilor asiatici, de la poezia lui Pușkin pînă la muzica lui Musorgski și Stravinski sau filmele lui Eisenstein, mobilizând o impresionantă distribuție de artiști și aristocrați, revoluționari și exilați, preoți și libertini, țari și tirani. Titlul volumului este inspirat de o scenă simbolică din „Război și pace”, în care tânăra contesă aude o melodie populară și, instinctiv, începe să danseze. Pornind de la semnificația dansului Natașei, autorul explorează tensiunile dintre cultura înaltă și cultura populară, dintre componenta europeană și componenta asiatică ale culturii ruse și examinează modul în care artiștii, scriitorii și gînditorii ruși au construit mitul „sufletului rus”. Cartea cuprinde opt capitole, acestea fiind următoarele: 1. Rusia europeană; 2. Copiii anului 1812; 3. Moscova! Moscova!; 4. Căsnicia țărănească; 5. În căutarea sufletului rusesc; 6. Urmașii lui Genghis-Han; 7. Rusia prin lentila sovietică; 8. Rusia de peste hotare. De asemenea, cartea conține 540 de pagini și a fost publicată pentru prima oară în anul 2002, în Marea Britanie, traducerea de la Polirom fiind realizată de Lucia Popovici. Teza principală a cărții este aceea că în spatele aspectului de monolit a ceea ce numim „cultura rusă” se găsesc elemente de o mare varietate din punct de vedere al provenienței și al construcției.

Evident, istoria culturală a Rusiei nu se poate reduce la o înșiruire de antiteze – și nici autorul nu o face – dar acestea sunt o modalitate facilă de a înțelege lucrurile, cel puțin la nivel introductiv. Capitolele I și III sunt dedicate vechii capitale a Imperiului (*Rusia europeană*), respectiv Moscovei (*Moscova! Moscova!*) (p. 29-75, 131-178), fiind printre cele mai interesante ale cărții. În primul, autorul vorbește despre construirea Sankt Petersburgului de către țarul Petru cel Mare ca un experiment arhitectonic (o „inginerie culturală”, spune Orlando Figes), de europenizare a Rusiei. Mai mult decât atât, a fost un uriaș efort de negare a vechii Rusii, a vechilor structuri sociale, a realităților ruse, a Moscovei, pe care Petru cel Mare le disprețuia. La

fel și Moscova l-a disprețuit pe țar și a disprețuit capitala nouă construită pe malurile Nevei și a văzut în ea, de-a lungul timpului, un implant străin, negarea a tot ce era autentic, rusc. Ascensiunea Moscovei și competiția cu capitala de pe Neva începe după anul 1812 când, paradoxal, marele incendiu care s-a produs în momentul intrării lui Napoleon în oraș, a creat un gol care a fost umplut în deceniile următoare printr-un mare efort nu de reconstruire, ci de construire a orașului. Sunt două capitale spectaculoase în care se confruntă două mari capitale atât de diferite una de cealaltă, din secolul al XVIII-lea și până în zilele noastre.

Capitolul al doilea, *Copiii anului 1812* (p. 77-130), este și el foarte interesant; ne poartă prin spectacolul ideilor culturale și politice de la începutul secolului al XIX-lea. Reperul de la care pornește autorul este campania lui Napoleon în Rusia (1812), care a avut niște consecințe uriașe asupra societății ruse. Pe de o parte, Napoleon a spulberat – paradoxal! – admirația nețărmită pe care o manifesta aristocrația rusă (și nu numai) față de Franța, față de limba și cultura franceză, pe de altă parte „războiul pentru apărarea patriei” i-a făcut pe ofițerii ruși, proveniți din marile familii aristocratice, despărțiți de șerbii lor de o întreagă lume, să-i „descopere” pe aceștia din urmă ca patrioți ruși, dedicați trup și suflet războiului de eliberare. Aceștia sunt copiii anului 1812 care, întorși din război, s-au îndepărtat de cultura saloanelor și s-au apropiat de lumea satului. Acesta este contextul în care se naște mișcarea decembriștilor (1825), înăbușită de țarul Nicolae I și urmată de numeroase condamnări la exil în Siberia.

În capitolul *Căsnicia țărănească* (p. 179-227) se vorbește despre procesele istorice prin care țărănimea (satul rusc în general) a intrat în conștiința publică, a literaturii și chiar a mediilor politice. Momentele de vârf ale acestor procese sunt eliberarea șerbilor (1861) în vremea lui Alexandru al II-lea și apariția mișcării narodnicilor. Aceasta a vrut să rezolve „problema țărănească”, pentru care intelighenția rusă dezvoltase o adevărată obsesie, prin mijloace specifice liberalismului european, dar păstrând specificul rusc. Imaginea pe care narodnicii și-o construiseră despre țărănime și despre lumea rurală era una idealizată, așa încât acest „experiment” a fost, în cele din urmă, un eșec, constată Orlando Figes (p. 182-187).

În continuare, autorul urmărește istoria ideilor de-a lungul deceniilor următoare și, simplificând demonstrația făcută de el, putem constata că, trecând prin momentul 1905, ne aflăm în fața premiselor culturale ale celor două revoluții din anul 1917. De la decembriștii și narodnicii de pe la 1870-1880, marea varietate a curenților culturale și politice de pe la 1900 duce la desfășurările din februarie-martie 1917, o revoluție care s-a dorit politică, dar care, datorită condițiilor specifice societății ruse, a scăpat de sub controlul autorilor ei liberali și a devenit una socială. De atunci, ascensiunea cercurilor politice de

stânga, dintre care s-au remarcat prin vitalitate și perseverență bolșevicii, a fost asigurată. În mod tradițional, până pe la jumătatea secolului al XIX-lea societatea rusă se definea pe sine ca fiind o societate creștin-ortodoxă și europeană. Însă, pe măsură ce Imperiul Țarist se extinde spre est (Siberia, Asia Centrală) și sud (Marea Neagră, Caucaz), cercurile culturale și politice ruse descoperă originile orientale, chiar mongole, ale Rusiei și le asimilează. „Pulsul Asiei străvechi se simțea încă în satele rusești” (p. 304). Rusia își întărește astfel o dimensiune culturală care o îndepărtează – la propriu și la figurat – de Europa. Acum ia naștere sintagma „Eurasia”, pe care putem observa că în ultimii 10-15 ani regimul Putin a recuperat-o și a făcut din ea doctrină de stat. Orlando Figes reconstruiește foarte credibil acest fascinant proces istoric și de idei în capitolul *Urmașii lui Genghis-Han* (p. 275-326). Referința la marele han mongol nu este întâmplătoare, pentru că autorul explică multe din trăsăturile specifice autocrației ruse tocmai prin dominația mongolă care a durat 250 de ani (p. 284-285).

Spre deosebire de alte popoare, care au construit și au rămas în mare parte la teorii privind „lupte antiotomane”, „eforturi de veacuri” și lipsa de consecințe sociale și culturale a unor regimuri de dominație străină, rușii au acceptat – treptat – că au asimilat aceste elemente orientale, că le-au integrat în literatură, muzică, arhitectură, mai ales în artele decorative, dar și în mentalități și ideologie. În acest capitol, autorul arată că, în Rusia, tradiția autocrației (care merge până la despotism oriental) are legătură mai puțin cu influența bizantină și mai mult cu cei 250 de ani de dominație mongolă, acest lucru fiind vizibil nu numai în epoca țărilor, ci și în epoca sovietică (vezi regimul lui Stalin) și, aș completa eu, până în zilele noastre. Este simptomatică sintagma rostită de scriitorul și gânditorul socialist Aleksandr Herzen, conform căruia țarul Nicolae I a fost un „Genghis-Han cu telegraf”, sintagmă parafrazată de Orlando Figes cu privire la Stalin – un Genghis-Han cu telefon (p. 286).

Ultimul capitol al cărții, intitulat *Rusia de peste hotare* (p. 391-435), este dedicat emigrației. De altfel, nu poți discuta istoria culturală a acestei țări fără a pune în discuție Rusia din afara Rusiei. Între anii 1917-1929, din Rusia au plecat trei milioane de emigranți. Sentimentul comun care îi animă este dorul pe patrie, ei construindu-și o imagine idealizată asupra Rusiei, construind un trecut care nu a existat niciodată. Emigranților ruși le este atât de dor, încât erau dispuși chiar să se împace cu regimul sovietic și să revină în Rusia (sovietică), numai și numai ca să fie acasă! Chiar dacă știau că se întorc într-o țară închisă, în care vor suferi privațiuni și persecuții. De altfel, prima generație de emigranți nici „nu și-a despachetat niciodată cu adevărat valizele”, sperând în prăbușirea rapidă a regimului bolșevic (p. 402). Capitolul ne prezintă câteva cazuri cutremurătoare

de artiști, poeți, compozitori, scriitori care nu au putut trece peste acest dor, care au fost primiți în Uniunea Sovietică cu onoruri și privilegii și au sfârșit înghițiți de monstrul sovietic. Este interesantă și privirea aruncată de autor asupra relației dintre emigrația rusă și țările care au găzduit-o: Germania (Berlinul a fost mai bine de un deceniu „capitala” emigrației ruse), Franța, Cehoslovacia, S.U.A. În puțini ani, emigranții au sărăcit, au terminat de vândut ceea ce avuseseră de vândut și au ajuns să ducă o viață grea. Transformările politice din Germania de la începutul anilor 1930 și mai ales momentul 1933 i-au alungat pe emigranții ruși, care s-au instalat la Paris, de unde au plecat după nici un deceniu, în fatidicul an 1940. Din punct de vedere ideologic, autorul observă că emigrația rusă, în mod organic de orientare antisovietică, nu s-a împăcat cu intelighenția occidentală de stânga, care idealiza Uniunea Sovietică și regimul lui Stalin (p. 403).

Un consistent capitol este cel dedicat epocii sovietice: *Rusia prin lentila sovietică* (p. 327-390). Este, poate, capitolul de apogeu al cărții, pentru că aici cititorul poate observa cum se „sparg” marile zbateri intelectuale, de idei ale Rusiei secolului al XIX-lea și al începutului de secol XX, despre care Orlando Figes a scris în capitolele anterioare, în regimul care ia naștere în urma Revoluției din Octombrie. Așa cum arată autorul, ideologia Revoluției bolșevice îi datorează mai puțin lui Marx, necunoscut maselor (dar făcut părinte ideologic al Revoluției, împreună cu Engels și apoi Lenin) și mai mult tradițiilor egalitariste și aspirațiilor utopice ale țărănimii pentru dreptate socială (p. 332), dar și tradițiilor și curentelor de idei de stânga atât de puternice în Rusia pe la începutul secolului XX și mai ales după 1905. Ca și în capitolul despre emigrație, și aici autorul prezintă câteva biografii reprezentative ale unor artiști, scriitori, compozitori, regizori, cu sușurile și mai ales coborâșurile biografiilor lor. Ca și pe emigranți, și pe cei rămași în URSS monstrul sovietic i-a înghițit și puțini au supraviețuit... Poate au supraviețuit fizic (niște epave), dar au murit din punct de vedere al creației. Marile energii creatoare, care s-au manifestat într-un mod excepțional în deceniile 1900-1910 și chiar 1920, s-au prăbușit în anii 1930, pe măsură ce regimul lui Stalin strângea chingile. Le-au omorât acuzațiile de „formalism”, „spirit mic-burghez”, privațiunile, persecuțiile, Siberia, doctrina realismului socialist, doctrina lui Jdanov.

Cât de dură a fost epoca Marii Terori de la finalul anilor 1930 se vede din mărturisirile unora dintre oamenii de cultură care i-au supraviețuit, cum că în comparație cu aceasta, anii celui de-al doilea

război mondial au fost o eliberare, o mică perioadă de libertate, în care presiunea ideologică și represiunea s-au relaxat (p. 367-368)¹.

Să vezi o cultură în acest mod refractat înseamnă să contești ideea unui nucleu pur, organic sau esențial. Nu există nici un dans țărănesc rus „autentic” de tipul celui imaginat de Tolstoi și, ai domă melodie pe care dansează Natașa, majoritatea „cântecelor populare” ale Rusiei proveneau în realitate de la oraș².

Tema de bază a acestei cărți este deci istoria unei țări fascinante, bizare, glorioase, disperate, exasperante, sângeroase și eroice. Cartea este scrisă nu doar pentru specialiști, dar și pentru toți cei interesați de trecutul unei țări care poate fi descrisă atât ca o relicvă haotică a unui vechi imperiu, cât și ca o amenințare existențială la adresa occidentului. Cercetările autorului au implicat un șir de lucrări, multe din ele fiind scrise în limba rusă. *Dansul Natașei* este departe de a fi o istorie evenimentială a Rusiei ci, așa cum îi spune subtitlul, este o cercetare de istorie culturală, de istorie a curentelor de idei, puse în context cultural și istoric.

Istoria culturală este un domeniu mai puțin frecventat de istoriografia română (cu câteva notabile excepții), dar cartea de față poate constitui un model și un bun impuls în același timp. Asta după ce parcurgi efectiv această lucrare masivă, de aproape 450 de pagini de analiză istorică densă, organizată în opt capitole. În lucrarea sa autorul face o descriere a europenizării Rusiei, începând cu orașul Sankt Petersburg, pe vremea lui Petru cel Mare. Foarte interesante sunt informațiile culese din mai multe surse istorice, în mod special traduse din limba rusă, care vorbesc despre construcția palatelor în Rusia și societatea intelectuală aristocratică rusă care a și pornit dezvoltarea culturală, datorită influenței din exterior. În galeria liderilor care au schimbat destinele statelor pe care le-au condus, Petru cel Mare este, fără ezitare, un bun studiu de caz. El a fost liderul care a transformat Rusia dintr-un stat înapoiat al Evului Mediu într-o mare putere a Europei moderne. Rusia lui Petru cel Mare a moștenit însă regimul autocratic fundamentat încă din perioada ocupației mongole. După căderea Constantinopolului și crearea Rusiei în jurul Ducatului Moscovei, regimul țarist a proclamat Rusia ca fiind a Treia Romă. Din cauza nenumăratelor amenințări externe pentru existența statului rus (invazia mongolă și războiul ulterior cu uniunea polono-lituaniană din secolul al XVII-lea), Moscova a dezvoltat sentimentul de cetate asediată, ce va impulsiunea ulterior comportamentul său agresiv în tratarea problemelor de politică externă. Autorul povestește

---

¹ <https://peregristorii.wordpress.com/2020/12/30/dansul-natasei-un-spectacol-de-istorie-culturala-a-rusiei/>

² Richard Taruskin, *Defining Russia Musically: Historical and Hermeneutical Essays*, Princeton 1997, p. 3-24.

istoria Rusiei folosind diferite personaje și care descriu foarte bine viața poporului rus, de la primele decenii de modernizare și până la apariția Uniunii Sovietice.

Concluzionând, Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei este o carte extraordinară care descrie foarte clar istoria culturală a Rusiei și poate fi citită ca o istorie a literaturii ruse, a procesului de modernizare, o istorie socială, a arhitecturii, artelor și muzicii. Nu în ultimul rând, capitolele ei conțin numeroase referințe la biografiile unor aristocrați, scriitori, pictori, compozitori, regizori ruși (Anna Ahmatova, Mihail Bulgakov, Piotr Ceaikovski, Anton Cehov, Marc Chagall, Feodor Dostoievski, Serghei Eisenstein, Nikolai Gogol, Maxim Gorki, Vasili Kandinski, Vladimir Maiakovski, Osip Mandelștam, Vladimir Nabokov, Boris Pasternak, Serghei Prokofiev, Aleksandr Pușkin, Serghei Rahmaninov, Nikolai Rimski-Korsakov, Vladimir Stasov, Igor Stravinski, Dmitri Șostakovici, Lev Tolstoi, Maria Țvetaeva, Serghei Volkonski). Fiecare biografie este o mică lume și este o mică Rusie. Pe de altă parte, *Dansul Natașei* ne oferă multe sugestii și modele de interpretare pentru istoriile altor țări și culturi europene.

Andrei Guțu

Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călătorii, spații, imagini (1830-1860)*, București, Editura Humanitas, 2021, 302 p.

DOI: 10.2478/amsh-2022-0028

Profesor de istorie modernă la Universitatea din Galați, Constantin Ardeleanu a fost dintotdeauna interesat de rolul pe care Dunărea și Marea Neagră l-au jucat în spațiul sud-est european. Mai mult, se poate observa în cercetările sale - așa cum o și recunoaște, de altfel (p. 28) - un interes aparte pentru două teme esențiale pentru el: *istoria Dunării și istoria călătoriilor*. O parte din zonele prezentate în carte le-am văzut, le-am trăit pe viu; celelalte sper să le descopăr în viitor. Dar provocarea pe care am simțit-o la începutul cărții a fost legată de istoria acestor locuri. Eu știu ce am văzut; dar oare cum arătau aceste locuri, cum erau privite și cum erau înțelese cu aproape două secole în urmă?

Partea introductivă a cărții - „Haracterul epohii noastre” - are rolul de a ne transpune nu în timpul istoric, evenimential, ci în cel al